,,განმანათლებლური აბსოლუტიზმის“ იდეა სულხან-საბას კრებულში ,,სიბრძნე სიცრუისა“

ეკა ჩიკვაიძე
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული
ლიტერატურის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: chikvaidzeeka@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-4096-6427

აბსტრაქტი. საქართველო გეოპოლიტიკური ვითარების გამო მუდმივად იყო არა მხოლოდ კულტურათა გზაგასაყარი (აღმოსავლურ-დასავლური, ქრისტიანულ-მუსლიმური), არამედ გზაშესაყარიც. XVI-XVIII საუკუნეები ქართულ კულტურულ სივრცეში განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა. ამ სიჭრელემ ერთგვარად იდეურად დაძრა პოლიტიკური უნიათობით გამოწვეული სტაგნაცია და ბიძგი მისცა ახალ კულტურულ მერიდიანებს. განსაკუთრებით საინტერესო ამ თვალსაზრისით სულხან-საბას შემოქმედებაა. საბა ,,სიტყვის კონით“ განმანათლებელ ენციკლოპედისტებს ეხმიანება, სახელმწიფოს კონცეფციით - ტრადიციულ ხედვასა და ნოვატორულ იდეებს. მსოფლმხედველობრივი თვალსაზრისით საბა ჰუმანისტი ქრისტიანია, რომელიც სახელმწიფოს შენებაში მონარქიზმის იდეის ერთგულია, თუმცა რეფორმატორი. მისი ენა და სტილი ისეთივე სინთეზი და გზაშესაყარია აღმოსავლურ-დასავლური კულტურისა, როგორიც თავად ეპოქა ქართველი საზოგადოებისთვის. ამჯერად ჩვენს ყურადღებას იპყრობს საბას სახელმწიფოებრივი ხედვა, რომელიც იგავ-არაკთა კრებულშია ასახული. საბასთან ერთმანეთს უპირისპირდება ფსევდო-სიკეთე და სიკეთე, ფსევდო-ქმედება და ქმედება. ევროპული განმანათლებლობის მსგავსად, სულხან-საბაც ფიქრობს ჰარმონიულ საზოგადოებაზე, რომლის საფუძველს და საყრდენსაც წარმოადგენს მოქალაქე და მისი ზნეობრივ-პოლიტიკური ცნობიერება. ეპოქის ეთიკური პრობლემები უნდა წარმოჩნდეს პერსონაჟთა სახეებში და აისახოს ეთიკურისა და ესთეტიკურის გადაკვეთით. ცოდნის გავრცელება მასებში, გარდამქმნელი იდეების შეტანა მოქალაქეებში და მორალისტური პათოსი, რითაც გამოირჩევა ევროპული განმანათლებლობა, შეინიშნება სულხან-საბას მხატვრულ პროზაშიც. წიგნში ,,სიბრძნე სიცრუისა“ გამოყენებულია განმანათლებლობისთვის დამახასიათებელი ალეგორია, სატირა, იუმორი, ირონია, პარადოქსი. სულხან-საბას სოციალურ-პოლიტიკური იდეები უახლოვდება ეგრეთ წოდებული ,,განათლებული აბსოლუტიზმის“ მსოფლმხედველობას, რომელიც აღიარებს სახელმწიფო ინტერესების უზენაესობას და ამტკიცებს, რომ ყველაფერი უნდა ხორციელდებოდეს სახელმწიფოს ინტერესებისთვის. სწორედ ეს არის ის ღერძი, რომელიც რეალურსა და სასურველს ერთმანეთს უპირისპირებს ,,სიბრძნე სიცრუისაში“, ამ დაპირისპირებაში ამარჯვებინებს სახელმწიფოს იდეას, სადაც ყველა რგოლს საკუთარი ფუნქცია აქვს, რათა ,,აღმოსავლურ-დასავლურ დივანზე“ (ვ. კოტეტიშვილი) ქვეყანამ კუთვნილი ადგილი იპოვოს.

საკვანძო სიტყვები: განმანათლებლობა; განათლებული აბსოლუტიზმი; ქართული კულტურა; სულხან-საბა; კულტურული გზაშესაყარი.

***

საქართველო გეოპოლიტიკური ვითარების გამო მუდმივად იყო არა მხოლოდ კულტურათა გზაგასაყარი (აღმოსავლურ-დასავლური, ქრისტიანულ-მუსლიმური), არამედ გზაშესაყარიც. XVI-XVIII საუკუნეები ქართულ კულტურულ სივრცეში განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა. ამ სიჭრელემ ერთგვარად იდეურად დაძრა პოლიტიკური უნიათობით გამოწვეული სტაგნა-

ცია და ბიძგი მისცა ახალ კულტურულ მერიდიანებს. განსაკუთრებით საინტერესო ამ თვალსაზრისით სულხან-საბას შემოქმედებაა. საბა ,,სიტყვის კონით“ განმანათლებელ ენციკლოპედისტებს ეხმიანება, სახელმწიფოს კონცეფციით კი ტრადიციულ ხედვასა და ნოვატორულ იდეებს აერთიანებს. მსოფლმხედველობრივი თვალსაზრისით საბა ჰუმანისტი ქრისტიანია, რომელიც სახელმწიფოს შენებაში მონარქიზმის იდეის ერთგულია, თუმცა რეფორმატორი. მისი ენა და სტილი ისეთივე სინთეზი და გზაშესაყარია აღმოსავლურ-დასავლური კულტურისა, როგორიც თავად ეპოქა ქართველი საზოგადოებისთვის. ამჯერად ჩვენს ყურადღებას იპყრობს საბას სახელმწიფოებრივი ხედვა, რომელიც იგავ-არაკთა კრებულშია ასახული. მართალია, საბამ ,,სიბრძნე სიცრუისა“ ,,ჟამსა ჭაბუკობისასა“ (როგორც მითითებულია, საფიქრებელია, რომ ბერად აღკვეცამდე, 1698 წლამდე) დაწერა, ხოლო ამ პერიოდში თავად ევროპაშიც ახალ ფეხმოკიდებული იყო განმანათლებლური იდეები, მაგრამ წინამდებარე ნაშრომში მხედველობაში გვაქვს სწორედ ის კულტურული კვეთა და მერიდიანები, რომელთა მიღება და საკუთარ ნიადაგზე დაშენებაც ქმნის ქართული კულტურის განსაკუთრებულ პროფილს.

აღსანიშნავია, რომ ეს ნაწილობრივ ავტობიოგრაფიული ტექსტი არა მხოლოდ იგავ-არაკებითაა ალეგორიული, არამედ იდეის კონსტრუირებით. ერთი მხრივ, ევროპულ ტენდენციათა ზეგავლენით, მეორე მხრივ, - ტრადიციულის რეფორმირების გზით გაუმჯობესების სურვილით განმსჭვალული საბა ალეგორიული ტექსტით გვაწვდის სიკეთის ბოროტებაზე გამარჯვების იდეას, სადაც სახელმწიფოს სტრუქტურა, ღვთისა და ადამიანის ნების სინთეზი, პასუხისმგებლობის გააზრება, დროული და მოხერხებული რეაგირება, საბას აზრით, განაპირობებს სახელმწიფოს წარმატებას. საბასთან ერთმანეთს უპირისპირდება ფსევდო-სიკეთე და სიკეთე, ფსევდო-ქმედება და ქმედება. ევროპული განმანათლებლობის მსგავსად, სულხან-საბაც ფიქრობს ჰარმონიულ საზოგადოებაზე, რომლის საფუძველს და საყრდენსაც წარმოადგენს ,,მოქალაქე“ და მისი ზნეობრივ-პოლიტიკური ცნობიერება. ალეგორიული ტექსტის კარდინალური ამოცანა შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ ერთი კითხვით: რამ შეიძლება გაანეიტრალოს ადამიანის თანდაყოლილი სწრაფვა ბოროტებისა და დაცემისკენ? რა თქმა უნდა, აღზრდამ, რომელიც ჩამოაყალიბებს განათლებულ, ტოლერანტ, თანამგრძნობ, სამართლიან, სრულყოფილ მეფეს, მმართველს, რომელიც სახელმწიფოს ჰარმონიული ყოფის, ბოროტების დამარცხების გარანტი იქნება. ამიტომ საბა გვთავაზობს მოქალაქის აღზრდის პრინციპებსაც და შედეგებსაც. მისი აზრით, აღზრდა არის ყველაზე სანდო გზა საზოგადოების ჰარმონიზაციისაკენ. ეპოქის ეთიკური პრობლემები უნდა წარმოჩნდეს პერსონაჟთა სახეებში და აისახოს ეთიკურისა და ესთეტიკურის გადაკვეთით. ცოდნის გავრცელება მასებში, გარდამქმნელი იდეების შეტანა მოქალაქეებში და მორალისტური პათოსი, რითაც გამოირჩევა ევროპული განმანათლებლობა, არის სულხან-საბას მხატვრული ტექსტების კონცეპტუალური ღერძიც. წიგნში ,,სიბრძნე სიცრუისა“ გამოყენებულია განმანათლებლობისთვის დამახასიათებელი ალეგორია, სატირა, იუმორი, ირონია, პარადოქსი. სულხან-საბას სოციალურ-პოლიტიკური იდეები უახლოვდება ე. წ. ,,გან(მან)ათლებული აბსოლუტიზმის“ მსოფლმხედველობას, რომელიც აღიარებს სახელმწიფო ინტერესების უზენაესობას და ამტკიცებს, რომ ყველაფერი უნდა ხორციელდებოდეს სახელმწიფოს ინტერესებისთვის. სწორედ ეს არის ის ღერძი, რომელიც რეალურსა და სასურველს ერთმანეთს უპირისპირებს საბას ,,სიბრძნე სიცრუისაში“ და ამ დაპირისპირებაში ამარჯვებინებს სახელმწიფოს იდეას, სადაც ყველა რგოლს საკუთარი ფუნქცია აქვს, რათა ,,აღმოსავლურ-დასავლურ დივანზე“ (ვ. კოტეტიშვილი) ქვეყანამ კუთვნილი ადგილი მოიპოვოს.

XVI–XVIII საუკუნეების საქართველო წარმოადგენდა განსაკუთრებულ გეოპოლიტიკურ და კულტურულ სივრცეს, რომელიც მუდმივად იდგა აღმოსავლურ და დასავლურ გავლენათა გზაგასაყარზე. ამ ეპოქაში ქვეყნის პოლიტიკური სტრუქტურა ხშირად განიცდიდა სტაგნაციას სხვადასხვა მიზეზით, მათ შორის, - ცენტრალური ხელისუფლების სუსტი ორგანიზებით და გარესამყაროს ზეწოლის

შედეგად. მიუხედავად ამისა, სწორედ ამ სირთულეებმა შექმნა ინტელექტუალური გარემო, რომელიც ხელს უწყობდა ლიტერატურული და ფილოსოფიური იდეების განვითარების მრავალფეროვნებას. ასეთმა გარემომ წარმოშვა შესაძლებლობა, რომლის შედეგადაც ქართულ კულტურაში გაჩნდნენ ავტორები, რომლებიც ევროპული განმანათლებლობის პრინციპებს ქართულ ყოფასა და ტრადიციებს უკავშირებდნენ, სულხან-საბაც ერთი მათგანია, მაგრამ, ამავე დროს, უნივერსალიზაციის პრინციპსაც მისდევს და ჩვენი ქვეყნის პრობლემატიკას საერთო ტენდენციაში, პრობლემათა საერთო რკალსა და გადაჭრის უნივერსალურ ფორმულებში ხედავს, რაც განსაკუთრებით სწორედ კრებულში „სიბრძნე სიცრუისა“ იგრძნობა. იგავ-არაკთა ეს კრებული არა მხოლოდ მხატვრული მნიშვნელობით გამოირჩევა, არამედ ფლობს პოლიტიკურ, ეთიკურ და ფილოსოფიურ ასპექტებსაც. სულხან-საბა წერს როგორც ჰუმანისტი ქრისტიანი, რომელიც ერთდროულად იცავს მონარქიის იდეას, მაგრამ, ამავე დროს, რეფორმატორულ ხედვას ავითარებს სახელმწიფოებრივი სისტემის სრულყოფისთვის. მისი ნაწარმოები, ალეგორიული იგავებისა და სოციალური კომენტარებით გაჯერებული, წარმოადგენს ერთგვარ ინტელექტუალურ დინამიკას, სადაც იდეის კონსტრუქცია და პრაქტიკული სახელმწიფოებრივი ხედვა ერთმანეთთანაა ინტეგრირებული.

სულხან-საბა ორბელიანის განმანათლებლური მსოფლმხედველობის შესასწავლად წინამდებარე ნაშრომში გამოყენებულია **მეთოდოლოგიური ჩარჩო,** რომელიც აერთიანებს სტრუქტურულ-სემანტიკურ, კომპარატივისტულ და ლიტერატურის სოციოლოგიის მიდგომებს. კვლევის მთავარ ემპირიულ ბაზას წარმოადგენს „წიგნი სიბრძნე სიცრუისა“, რომელიც განიხილება არა მხოლოდ მცირე პროზის ნიმუშად, არამედ ადრეული განმანათლებლობის ეპოქის მულტიდისციპლინურ ფილოსოფიურ-პედაგოგიურ ტრაქტატად. ნაწარმოებში არსებული ალეგორიული ნარატივი და იგავური სტრუქტურა გაანალიზებულია ჰერმენევტიკული მეთოდით, რაც საშუალებას იძლევა გაიხსნას ტექსტის ღრმა სემანტიკური შრეები, როგორებიცაა გონების უზენაესობის კულტი, ფეოდალური მმართველობის სოციალურ-პოლიტიკური კრიტიკა და ანთროპოცენტრიზმი. პერსონაჟთა იდეოლოგიური პოზიციების კომპარატივისტული შესწავლა დასავლეთევროპული რაციონალიზმის კონტექსტში ავლენს საბასეულ ჰუმანისტურ კონცეფციას, სადაც დიდაქტიკური პრინციპები მიმართულია საზოგადოების მორალური და ინტელექტუალური ტრანსფორმაციისაკენ. შესაბამისად, აღნიშნული სტრუქტურული და კონტექსტუალური მიდგომების სინთეზი უზრუნველყოფს ნაწარმოების იდეური არქიტექტონიკის მეცნიერულ შეფასებას თანამედროვე აკადემიურ დისკურსში. სტატია მიზნად ისახავს სულხან-საბას სახელმწიფოებრივი ხედვისა და „განათლებული აბსოლუტიზმის“ იდეის ანალიზს, კვლევა ცდილობს, გაარკვიოს, როგორ გამოხატავს ავტორი ევროპის ინტელექტუალურ ტენდენციებსა და ქართული სახელმწიფოებრივი ტრადიციების სინთეზს, აგრეთვე, როგორ ქმნის ალეგორია, იუმორი, ირონია და სოციალური კრიტიკა ტექსტის პოლიტიკურ და ეთიკურ გემოვნებას. მეთოდოლოგიურად, კვლევა ასევე ეყრდნობა ტექსტუალურ ანალიზს, ისტორიულ-კულტურულ კონტექსტსა და ფილოსოფიურ შედარებებს ევროპულ განმანათლებლობასთან, განსაკუთრებით, - „განათლებული აბსოლუტიზმის“ იდეის აღქმასთან.

სტატია მოიცავს შემდეგ ძირითად მიმართულებებს: მოკლე ისტორიულ-კულტურული ფონით გამყარებულ კონტექსტს, სულხან-საბას ინტელექტუალურ პროფილს, ტექსტის სახელმწიფოს კონცეფციის დეტალურ ანალიზს, ევროპული „განათლებული აბსოლუტიზმის“ გავლენის ინტერპრეტაციას, ეპოქის ეთიკური და ესთეტიკური განზომილების გაანალიზებას და საბოლოო დასკვნას, რომელიც გამოკვეთს სულხან-საბას როლს ქართულ სახელმწიფოებრივ აზროვნებასა და კულტურული ინტეგრაციის პროცესში.

I. **ისტორიულ-კულტურული კონტექსტი**

განმანათლებლური აბსოლუტიზმი (XVIII ს.) არის მმართველობის ფორმა, სადაც მონარქები (მაგ. ფრიდრიხ II, იოზეფ II) განმანათლებლობის იდეების გამოყენებით ცდილობდნენ სახელმწი-

ფოს მოდერნიზებას, რეფორმების გატარებას, განათლების გავრცელებასა და ეკონომიკურ წინსვლას აბსოლუტური ძალაუფლების შენარჩუნებით. ის მიზნად ისახავდა მართვას ,,გონივრული" პრინციპებით, ხშირად პატერნალისტური მიდგომით. იდეის მოდერნიზაცია გულისხმობს სახელმწიფო აპარატის, სამართლისა და ადმინისტრაციის რეფორმირებას რაციონალურობის პრინციპებით. განათლების სფეროს სისტემატიზება ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ვექტორია, რომლის განვითარება მოიცავს განათლების ხელმისაწვდომობის გაზრდას, რელიგიური ტოლერანტობის დამკვიდრებას და სუპერსტიციების შემცირებას; ეკონომიკური რეფორმების თვალსაზრისით, - წარმოების წახალისებას, ფიზიოკრატების იდეების გავლენით მეურნეობის განვითარებას; ძალაუფლების ასპექტით კი, განმანათლებელთა თვალსაზრისით, მონარქი კვლავ აბსოლუტური მმართველია, რომელიც მოქმედებს ,,ხალხის სასარგებლოდ", მაგრამ ხალხის მონაწილეობის გარეშე. აქვე უნდა აღვნიშნოთ პატერნალიზმიც: მმართველის, როგორც ,,სახელმწიფოს პირველი მსახურის", როლი, რომელიც ზრუნავს ქვეშევრდომებზე. განმანათლებლური აბსოლუტიზმი ყველაზე მეტად დამახასიათებელი იყო ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპისთვის, მაგალითად, პრუსიის, ავსტრიისა (ჰაბსბურგთა მონარქია) და რუსეთისთვის.

XVI–XVIII საუკუნეების საქართველოში პოლიტიკური და კულტურული სიტუაცია გამოირჩეოდა განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით. ქვეყანა თავისი გეოპოლიტიკური მდებარეობიდან გამომდინარე მუდმივად იყო აღმოსავლურ და დასავლურ გავლენათა გზაგასაყარზე. ქრისტიანულ და მუსლიმურ სამყაროებთან მჭიდრო კონტაქტები ქმნიდნენ ინტელექტუალურ გარემოს, სადაც ქართველი საზოგადოება უნდა გამკლავებოდა კულტურათა სინთეზისა და დაპირისპირების ერთდროულ პროცესს. ამ ეპოქის პოლიტიკური სტრუქტურები ხშირად იყო არასტაბილური; ცენტრალური ხელისუფლების სუსტი ორგანიზება და გარესამყაროს მუდმივი ზეწოლა ქმნიდა პირობებს, რომელთა შედეგადაც საზოგადოებაში იბადებოდა ინოვაციური აზრები. სწორედ ასეთი გარემო ქმნიდა შესაძლებლობას, რომ ინტელექტუალური წრეები მოეხერხებინათ ახალი პოლიტიკური და ეთიკური ხედვების ჩამოყალიბება. ქართული კულტურა ამ პერიოდში განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ელიტური განათლებითა და ენციკლოპედისტური ინტერესებით, რაც ხელს უწყობდა ევროპული აზროვნების შერწყმას ადგილობრივ ტრადიციებთან.

სულხან-საბას შემოქმედება, რომელიც ერთდროულად ეხმიანება როგორც აღმოსავლურ ტრადიციებს, ისე ევროპულ განმანათლებლობას, ამ კონტექსტშიც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს და ქმნის სინთეზურ ხედვას სახელმწიფოს, საზოგადოების და პიროვნების, პოტენციური მოქალაქის ურთიერთობების შესახებ. მისი ნაშრომები წარმოადგენს არა მხოლოდ ლიტერატურულ ქმნილებებს, არამედ ინტელექტუალურ და სახელმწიფოებრივ დისკურსს, რომელიც ქმნის საფუძველს თანამედროვე კვლევებისთვის.

II. **სულხან-საბა ორბელიანის ინტელექტუალური პროფილი**

სულხან-საბა ორბელიანი (1658–1725) წარმოგვიდგება როგორც ერთ-ერთი გამორჩეული ფიგურა ქართულ ინტელექტუალურ სივრცეში, რომლის შემოქმედებაც აერთიანებს ჰუმანისტულ ქრისტიანულ იდეებს და რეალური სახელმწიფოებრივი ხედვის ელემენტებს. მისი ტექსტები, განსაკუთრებით კრებული „სიბრძნე სიცრუისა“, შექმნილია როგორც ერთგვარი განმანათლებლური დისკურსის ქართული ვარიაცია, თუმცა ძნელია თქმა, ავტორი იზიარებს განმანათლებლურ ტენდენციებს და ცდილობს თანხვედრას ევროპული განმანათლებლობის ზოგიერთი პრინციპთან, თუ დამოუკიდებლად მივიდა ევროპული განმანათლებლობის მსგავს კონცეპტებამდე (ვთქვათ, ქართველ რომანტიკოსთა მსგავსად, სადაც დამოუკიდებელი საფუძველი და თარგმანისა და პოლიტიკური კონტექსტის შედეგად შემოსული რეალობა ერთმანეთს დაემთხვა და რომანტიკულ მსოფლაღქმად ფორმირდა). თუმცა საბას შემოქმედება ყოველთვის აღსავსეა ადგილობრივი, ქრისტიანული ეთიკისა და ტრადიციის ელემენტებით.

სულხან-საბას ინტელექტუალური პროფილი გამოირჩევა რამდენიმე ძირითადი ასპექტით:

1**. ენციკლოპედისტური მიდგომა** – ავტორი იყენებს მრავალფეროვან ინფორმაციულ და ინტელექტუალურ წყაროებს, ქმნის ცოდნის სისტემატიზებულ ხედვას, რაც საშუალებას აძლევს მას შექმნას პოლიტიკური, ეთიკური და ფილოსოფიური იდეების სინთეზი.

2. **ჰუმანისტური მიმართულება** – სულხან-საბა აღიქვამს ადამიანს, როგორც თვითმყოფად არსებას, რომლის განვითარებაც დამოკიდებულია ცოდნაზე, ზნეობრივ აღზრდასა და ინტელექტუალურ პრაქტიკაზე. მისი სწავლების ძირითადი მიზანია პიროვნების/მოქალაქის ზნეობრივი ცნობიერების განვითარება და საზოგადოების ჰარმონიზაცია.

3. **რეფორმატორული მონარქიზმი** – სულხან-საბა ერთდროულად ერთგულია მონარქიული სახელმწიფოს კონცეფციისა და მისი მმართველობის ეფექტურობისთვის - რეფორმირების იდეისა. იგი აღწერს სახელმწიფოს, როგორც ორგანიზმს, რომელშიც თითოეული რგოლი უზრუნველყოფს საერთო კეთილდღეობას, ხოლო ხელისუფლება აგებულია ზნეობრივ, სამართლებრივ და ზუსტი პასუხისმგებლობის პრინციპებზე.

4. **სტილისტიკური სინთეზი** – მისი ენა და სტილი აერთიანებს აღმოსავლური და დასავლური კულტურული მემკვიდრეობის ელემენტებს, ალეგორიას, იგავ-არაკებს, იუმორს, ირონიას და პარადოქსებს. ეს მრავალგანზომილებიანი სტილისტიკა ერთდროულად მხატვრულიცაა და ნაყოფიერიც ფილოსოფიური აზროვნებისთვის.

ინტელექტუალური პროფილი, მოკლედ რომ ვთქვათ, წარმოაჩენს ავტორს კულტურულ მეტამორფოზებში ჩაფლულ ჰუმანისტად, რომელიც ცდილობს ევროპული იდეების სინთეზს ადგილობრივ ტრადიციებთან, ქმნის მხატვრულ, ეთიკურ და სახელმწიფოებრივ დისკურსს, სადაც პიროვნების/მოქალაქის აღზრდა, ცოდნის გავრცელება და პოლიტიკური ჰარმონია სინთეზურ ერთობაშია.

III. **„განათლებული/განმანათლებლური აბსოლუტიზმის“ იდეა და სულხან-საბას ხედვა**

სულხან-საბას „სიბრძნე სიცრუისა“ უახლოვდება ე. წ. განათლებული აბსოლუტიზმის კონცეფციას, რომლის ევროპული მოდელები წარმოადგენს მონარქის ძალაუფლების გასაძლიერებელ პოლიტიკურ სისტემას, მაგრამ განათლებისა და ჰუმანისტური იდეების ინტეგრირებით, რათა სახელმწიფომ უზრუნველყოს მოქალაქეთა კეთილდღეობა. მაგალითისთვის, ფრედერიკ II პრუსიაში გამოკვეთს განათლებული მონარქის მნიშვნელობას, ვოლტერი და მონტესკიე აღნიშნავენ, რომ კანონი და ზნეობა აუცილებელია საზოგადოების ჰარმონიისთვის. თუმცა ეპოქალურად საბა ყველაზე მეტად **ბეკონს** ემთხვევა (1561–1626), სწორედ იმიტომ, რომ ბეკონი უსწრებს საბას მოღვაწეობის ხანას, ამ პერიოდში მისი იდეები გავრცელებასაც მოასწრებდა და ხორცშესხმასაც. შესაბამისად, ჩემი აზრით, საბას მსოფლმხედველობრივი სისტემაც სწორედ მასთან ჰპოვებს უფრო მეტ საერთოს.

ბეკონის მთავარი იდეები მონარქიის შესახებ:

ფრენსის ბეკონი მონარქიის მიმართ საკმაოდ თავისებურ დამოკიდებულებას ავლენდა. როგორც ელიზაბეტ I-ისა და იაკობ I-ის მსახური, ბეკონი ფიქრობდა, რომ ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლება აუცილებელი იყო სახელმწიფოს სტაბილურობისთვის, თუმცა, ამასთანავე, მეფე ვალდებული იყო ემსახურა „საერთო სიკეთისთვის“ და მართვისას გონიერება გამოეჩინა. შესადარებლად გამოვკვეთოთ რამდენიმე აქცენტი:

მეფე როგორც კანონის მსახური – ბეკონისთვის მონარქი არ უნდა ყოფილიყო თვითნებური მმართველი; ის სამართლისა და გონივრული წესრიგის დამცველი იყო.

სიბრძნის მნიშვნელობა – ბეკონი ხშირად ამბობდა, რომ მეფეებისთვის ყველაზე დიდი სიმდიდრე სიბრძნეა, რადგან მხოლოდ გონიერი მმართველი შეძლებს საზოგადოების კეთილდღეობას.

მეფის მოვალეობა – ბეკონის აზრით, მეფის პირველადი დანიშნულება იყო სახელმწიფოს სიმშვიდის, ეკონომიკური წინსვლისა და სამართლიანი წესრიგის უზრუნველყოფა.

მონარქიის ლეგიტიმურობა – იგი თვლიდა, რომ ძალაუფლება ღმერთისგან იყო მოცემული, მაგრამ ღმერთს მეფისგან პასუხისმგებლობა და კეთილგონიერება სჭირდებოდა.

მონარქია და ტირანია – ბეკონი მკაფიოდ განასხვავებდა ჭკვიან და სამართლიან მონარქს ტირანისგან: თუ მეფე საკუთარი ინტერესებისთვის მართავს და არა ქვეყნისთვის, იგი ტირანად იქცევა.

ამგვარად, ფრენსის ბეკონის თვალსაზრისით, მონარქია აუცილებელი მმართველობის ფორმა იყო, ოღონდ იმ პირობით, რომ მეფე უნდა ყოფილიყო „კეთილგონიერი“ და ეზრუნა საერთო კეთილდღეობაზე. მისი აზრით, მეფე ვალდებული არ არის საკუთარი ქმედებების ანგარიში ვინმეს მისცეს, გარდა ღმერთისა. მეფე მიწაზე მოკვდავი ღმერთია, რომელსაც ცოცხალმა ღმერთმა თავისი სახელი დიდებული პატივის ნიშნად უბოძა; მაგრამ თუ მეფე მოვალეობას ვერ ასრულებს, ის ღალატობს ნდობას და სისხლისმსმელ ადამიანად იქცევა. მეფეთა მოვალეობაა მართონ ხალხის სიკეთისთვის და არა საკუთარი მიზნებისთვის. გონების უსასოო მდგომარეობაა, როცა მცირედია სასურველი და მრავალი - საშიში; და მაინც, ეს უმეტეს მეფეთა ხვედრია; მეფენი მსგავსნი არიან ზეციურ სხეულთა, რომლებიც იწვევენ კეთილ ან ცუდ დროს; მათ დიდი პატივისცემა აქვთ, მაგრამ არასოდეს - მოსვენება; მეფეებს უწევთ ურთიერთობა თავიანთ მეზობლებთან, ცოლებთან, შვილებთან, ეკლესიის წინამძღოლებთან, დიდგვაროვნებთან, საშუალო ფენასთან, ვაჭრებთან, უბრალო ხალხთან და მეომრებთან; უცნაურია ძალაუფლების ძიება და თავისუფლების დაკარგვა; ან სხვებზე ძალაუფლების ძიება და საკუთარ თავზე ძალის დაკარგვა. ბეკონის აზრით, განათლებული მონარქი შეძლებს ქვეყანაში ჰარმონიის დამყარებას.

სულხან-საბას ხედვა ამ თვალსაზრისით გამოირჩევა ალეგორიული იგავარაკული სისტემით, რომელიც უკავშირდება სახელმწიფოებრივი პრინციპების დანერგვას. მაგალითად, იგავ-არაკებში „მეფე და მისი სამი ძე“, ,,მეფე ხორასანისა“, ,,უსამართლო შირვანშაჰ“ წარმოდგენილია, თუ როგორ შეიძლება სამართლიანობის, პატიოსნებისა და ცოდნის არქონამ სახელმწიფო მოწყობას ავნოს. აქვე ვხედავთ პარალელს ფრედერიკ II-ის იდეასთან, რომლის მიხედვითაც მონარქი უნდა იყოს განათლებული, რათა საკუთარი ქმედებებით უზრუნველყოფდეს სახელმწიფო ინსტიტუტების ეფექტიანობას და ბეკონის ყოველი ზემოჩამოთვლილი თვალსაზრისის ერთგვარ მხატვრულ ხორცშესხმასაც (თუმცა, კიდევ გავიმეორებთ, ,,ყრმობის ჟამს“, ევროპაში ელჩობამდე დაწერილი თხზულება, რა თქმა უნდა, პირდაპირ ვერ იქნება დაკავშირებული ევროპულ იდეებთან. ამ შემთხვევაში ევროპაში გავრცელებულ მოსაზრებათა ზეპირი ტენდენციების სახით გავრცელებას ან ადგილობრივი ნიადაგის გამო მომწიფებულ სათანადო იდეებს თუ ვივარაუდებთ). დავაკვირდეთ: **სულხან-საბას მიხედვით,** მოქალაქის აღზრდა პირდაპირ კავშირშია სახელმწიფო ინტერესებთან. ამიტომ განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაპყრობს მეფე-მონარქს და არა მხოლოდ იგავ-არაკებით წარმოაჩენს სამართლიანი, ძლიერი, გონიერი, წინდახედული, სიკეთის ქმედითად მსახური, საზოგადოების ყველა ფენაზე მზრუნველი მეფის სახეს, არამედ თეორიულადაც აღწერს, რა შემთხვევაში მივიღებთ სასურველ ნაყოფს: ,,მეფეთაგან სამნი უყვარან ღმერთსა“... ,,შენი ძე სამეფოდ გინდა, თუცა მწყემსად...“ ამასვე ემსახურება უფლისწულის აღზრდაც და გამოცდის შედეგიც (სპილოზე ამხედრებული ჯუმბერის მისვლა, საკუთარი ქმედების ახსნა - ჰუბუტი დიდი არს...“) დასკვნით: ,,ნახა მეფემან სიტყვა საქმიანი და საქმე სიტყვიანი“. საბას იდეა ამგვარადაა კონსტრუირებული: ფინეზი კეთილი მეფეა, მაგრამ არა სრულყოფილი. მის სახეს ჩრდილს სასახლის მოწყობა აყენებს, რადგან სწორედ ამ მოწყობის შედეგია უსამართლობა, შური, შურისძიება,... კაცის კვლაც კი (რუქას ქმედება). ფინეზის სასახლის პრობლემა ისაა, რომ მის კარზე მსახურობენ სედრაქი და რუქა. რომ არა რუქა, სედრაქის რჩევა მეფეს დააბრკოლებდა ლეონის მოძიებისას (,,გლახაკი და ქილა ერბო“), თუმცა თავად რუქა ნახვისთანავე გაუმტერდება ლეონს, მიუხედავად იმისა, რომ ფინეზმა ლეონის საღვთო

წარმომავლობის (ღვთისგან გამოგზავნილობა) ამბავი ყველაზე უკეთ იცის და თითქოს მისდევს ღვთის ნებას, რუქას მტერობა აღმზრდელს სიკვდილის წინაშეც დააყენებს. როგორია, საბას აზრით, სრულყოფილი მონარქი, რომელიც წესრიგით განამტკიცებს და გააძლიერებს სახელმწიფოს? ქმედითი რწმენა (ლოცვა და მოწყალება მემკვიდრისათვის), ღვთივრჩეულება (მეფის ხილვა), ღვთის ნების მიყოლა (ლეონის პოვნა), გამოცდილება, ხალხის სიბრძნისა და რეალური პრობლემების ცოდნა (აქა-იქა სლვითა აღზრდა), სიმართლე (რუქასთან მიმართება), სიტყვისა და საქმის სინთეზი (ქმედითი სიკეთე), უკომპრომისობა ყოველგვარ ზაკულებასთან (ბოროტებასთან) და საბოლოო შედეგი - ფინეზის თვალის ახელა, სიკეთის ბოროტებაზე გამარჯვება არის, საბას აზრით, წარმატებული სახელმწიფოს საფუძველი. საბას აქცენტი მიმართულია ღვთის რწმენის, გონების აქტიური ჩართვის, ქმედითი სიკეთის და ლმობიერი, მაგრამ პრინციპულად სამართლიანი და სამართლიანად უკომპრომისო მმართველობისკენ (დროული რეაგირება). ეს კი ის მოდელია, რომელსაც ევროპელ განმანათლებლებთანაც მოვუძებნით თანხვედრას. მაგალითად, ვოლტერის რწმენასთან, რომ განათლებული საზოგადოება საფუძველს უყრის ჰარმონიულ სახელმწიფოებრივ სისტემას, ხოლო მონარქი მის განხორციელებაში ცენტრალური ფიგურაა.

ამგვარად, ქართველი ავტორი აერთიანებს აღმოსავლური მონარქიული ტრადიციის ალეგორიას, მოქალაქის ზნეობრივ აღზრდას და ევროპული ჰუმანისტური იდეების სინთეზს, რომელიც ახასიათებს განათლებულ აბსოლუტიზმს: სახელმწიფო არის მაღალი მიზნების მქონე ინსტიტუტი, მოქალაქის განათლება (ცოდნა) კი - მისი სისრულის საწინდარი.

IV. ეთიკური და ესთეტიკური განზომილება

სულხან-საბას „სიბრძნე სიცრუისა“ არა მხოლოდ პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი დისკურსის მატარებელია, არამედ ღრმა ეთიკური და ესთეტიკური განზომილების მქონე ნაშრომიცაა. ტექსტის ალეგორიული სტრუქტურა საშუალებას აძლევს ავტორს ასახოს სიკეთისა და ბოროტების, ფსევდო-სიკეთისა და რეალური ქმედებების დაპირისპირება, რაც შექმნილია საზოგადოების ჰარმონიის შესანარჩუნებლად.

1. პერსონაჟები როგორც ეთიკის მატარებლები

ალეგორიული პერსონაჟები წარმოადგენენ ადამიანურ თვისებებს და ზნეობრივ თუ არაზნეობრივ ქმედებებს. მაგალითად, ,,თვალხილული და უსინათლო“, ,,უკან მიდევნებული ლამპარი“, ,,უსამართლო შირვანშაჰ“ და სხვ. ცოცხლად აჩვენებენ, თუ როგორ გავლენას ახდენს მოქალაქის ზნეობრივი ცნობიერება სახელმწიფოებრივი ჰარმონიის ხარისხზე. პერსონაჟები არა მხოლოდ მხატვრული ფუნქციის მატარებლები არიან, არამედ წარმოადგენენ სოციალური პათოსის ინსტრუმენტებს, რაც იძლევა ევროპული ჰუმანისტური იდეების ადგილობრივ ადაპტაციას.

2. ალეგორია და ინტელექტუალური სტრუქტურა

ალეგორიული სისტემა საშუალებას აძლევს სულხან-საბას გაშალოს ზნეობრივი, პოლიტიკური და სოციალური კონცეპტები ერთ მთლიანობაში. იგავ-არაკები და იუმორი, ირონია და პარადოქსი შექმნიან მრავალასპექტიან ტექსტს, რომელიც მხატვრული ფორმით ნერგავს განათლებულ აბსოლუტიზმს. ეს მიდგომა მსგავსია ევროპული განმანათლებლების ნაშრომებისა, სადაც რეფორმატორული სახელმწიფო და მოქალაქის განათლება ერთმანეთს ეთავსება.

3. ეთიკისა და ესთეტიკის გადაკვეთა

სულხან-საბას ტექსტში ეთიკა და ესთეტიკა ერთმანეთშია შერწყმული: მხატვრული ფორმა – ალეგორია, იუმორი, ირონია, იქმნება სივრცე, სადაც პოლიტიკური იდეები ზნეობრივ ფუნქციებს ემორჩილება. ამ გზით ტექსტი არა მხოლოდ საზოგადოებრივ აღზრდას ემსახურება, არამედ მხატვრულ ტრადიციებს ინარჩუნებს და ადგილობრივ კულტურაში ახალ ინტელექტუალურ პლატფორმას ქმნის.

4. განათლება, ცოდნა და ჰარმონია

სულხან-საბას მიხედვით, გაწონასწორებული სახელმწიფო და ჰარმონიული საზოგადოება შეუძლებელია მოქალაქეების განათლების გარეშე. ცოდნის გავრცელება მასებში, ზნეობრივი აღზრდა და საზოგადოებრივი პასუხისმგებლობის გააზრება არის მთავარი მექანიზმები ჰარმონიის მისაღწევად. აქ მკაფიოა ევროპული განმანათლებლობის ტენდენციები: განათლება და მოქალაქის ცნობიერება სახელმწიფოს სტაბილურობის განმაპირობებელია, თუმცა სულხან-საბა ამას ადგილობრივ ქრისტიანულ-ზნეობრივ საფუძველზე შლის.

5. სინთეზური მხატვრული და პოლიტიკური პრინციპი

მონარქი, როგორც „სახელმწიფოს პირველი მსახური“, საბასთვისაც კარდინალური საკითხია. მნიშვნელოვანია, რომ განმანათლებელი მეფეები (მაგალითად, ფრიდრიხ II დიდი ან ეკატერინე II) აღარ ამბობდნენ, რომ მათი ძალაუფლება მხოლოდ ღვთისგან იყო. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ მართავდნენ ხალხის საკეთილდღეოდ. რეფორმები მოიაზრებოდა ზემოდან (რადგან ქმედითია თეზა: თუ სათავეში წმინდა წყალია, ნაკადულიც სუფთა იქნება): ცვლილებები ხორციელდებოდა არა რევოლუციით, არამედ მონარქის ბრძანებით. ეს მოიცავდა განათლების სისტემის გაუმჯობესებას, რელიგიურ შემწყნარებლობას და წამების აკრძალვას სასამართლოში. ცენტრალიზაცია: აქტუალური გახდა სახელმწიფო აპარატის გაძლიერება და ბიუროკრატიის მოწესრიგება, რათა ქვეყანა უფრო ეფექტურად ემართათ. ეკონომიკური განვითარება მოიაზრებდა ვაჭრობისა და მრეწველობის ხელშეწყობას ქვეყნის სიმდიდრის გასაზრდელად.

ფრიდრიხ II დიდი (პრუსია) საკუთარ თავს „სახელმწიფოს პირველ მსახურს“ უწოდებდა და მეგობრობდა ვოლტერთან. მისი რეფორმები მოიცავდა სასამართლო რეფორმას (აკრძალა წამება და დაამკვიდრა პრინციპი - კანონის წინაშე ყველა თანასწორია (გარკვეულწილად); რელიგიური შემწყნარებლობა (მის ქვეყანაში თითოეულს შეეძლიო თავისებურად ეძება ცხონება და იღებდა დევნილ პროტესტანტებსა და კათოლიკეებსაც კი. განათლება (შემოიღო სავალდებულო დაწყებითი განათლება, რაც იმ დროისთვის რევოლუციური ნაბიჯი იყო).

იოზეფ II ითვლება ყველაზე რადიკალურ განმანათლებელ მონარქად. მისი მმართველობა („იოზეფინიზმი“) გამოირჩეოდა შემდეგი ნაბიჯებით: ბატონყმობის გაუქმება (მან სცადა გლეხების სრული გათავისუფლება და მათთვის მიწის საკუთრების უფლების მიცემა); ეკლესიის დაქვემდებარება (დახურა ასობით მონასტერი, რომელიც „საზოგადოებისთვის სასარგებლო“ საქმეს (მაგ. სწავლება, მკურნალობა) არ ეწეოდა); ტოლერანტობის მცდელობა (მიანიჭა სრული სამოქალაქო უფლებები პროტესტანტებს, მართლმადიდებლებსა და ებრაელებს). ოზეფ II-ის რეფორმები იმდენად სწრაფი და მკაცრი იყო, რომ დიდგვაროვნების წინააღმდეგობას წააწყდა. სიკვდილის წინ მან ინება, რომ მის საფლავზე დაეწერათ: „აქ განისვენებს ხელმწიფე, რომელსაც საუკეთესო განზრახვები ჰქონდა, მაგრამ ვერაფერი განახორციელა“. ამავე კონტექსტში უნდა განვიხილოთ ეკატერინე II-ც (რუსეთი) თავისი „ოქროს ხანით“. ეკატერინე თავს განმანათლებლების ერთგულ მოწაფედ მიიჩნევდა. მას აქტიური წერილობითი კავშირი ჰქონდა ვოლტერსა და დიდროსთან. სამართლის სისტემატიზების კვალობაზე მან შემოიღო ე. წ. „ნაკაზი“ (განჩინება), კანონთა კრებული, რომელიც ეფუძნებოდა მონტესკიეს იდეებს (კანონის წინაშე თანასწორობა, წამების აკრძალვა). თუმცა, პრაქტიკაში ეს იდეები მხოლოდ თავადაზნაურობას შეეხო. ეკატერინემ წამოსწია განათლება და ჯანდაცვა, დააარსა პირველი სკოლები გოგონებისთვის (სმოლნის ინსტიტუტი) და პირველმა აიცრა ყვავილზე, რათა ხალხისთვის მაგალითი მიეცა. ეკატერინეს „ლიბერალიზმი“ დასრულდა იქ, სადაც საფრთხე მის ძალაუფლებას შეექმნა. პუგაჩოვის აჯანყების შემდეგ მან გლეხების მდგომარეობა კიდევ უფრო დაამძიმა და ბატონყმობა გაამკაცრა. სანამ პრუსიაში, ავსტრიასა და რუსეთში მონარქები „ზემოდან“ ატარებდნენ რეფორმებს, საფრანგეთში მეფე ლუი XVI ვერ ბედავ-

და ცვლილებებს. ამან გამოიწვია აფეთქება „ქვემოდან“. განმანათლებლების (რუსო, ვოლტერი) იდეებმა დემოსი დაარწმუნა, რომ ხელისუფლება ეკუთვნის არა მეფეს, არამედ ერს. როდესაც ხალხმა დაინახა, რომ აბსოლუტიზმი ვერ (ან არ) პასუხობდა მათ საჭიროებებს, სისტემის შეცვლა ძალისმიერად გადაწყვიტეს. **შედეგი:** თუ განმანათლებლური აბსოლუტიზმი ცდილობდა მონარქიის გადარჩენას რეფორმებით, საფრანგეთის რევოლუციამ ის საერთოდ გააუქმა და გზა გაუხსნა თანამედროვე დემოკრატიას. განმანათლებლების ნაწილი მიიჩნევდა, რომ ძლიერი, მაგრამ „გონიერი“ მონარქი იყო ყველაზე სწრაფი გზა საზოგადოების გარდაქმნისთვის. მათ სჯეროდათ, რომ ხალხის მასა ჯერ კიდევ გაუნათლებელი იყო რეფორმების თავად გასატარებლად. შესაბამისად, ზოგიერთი ფილოსოფოსი მხარს უჭერდა მონარქიის ამა თუ იმ ფორმას. მათ შორისაა ვოლტერი, „განმანათლებლური აბსოლუტიზმის“ ყველაზე ცნობილი მომხრე. ვოლტერს არ სჯეროდა დემოკრატიისა და მიაჩნდა, რომ „განათლებული დესპოტი“ (ფილოსოფოსი მეფე) საუკეთესო გარანტი იყო რელიგიური ფანატიზმისა და უვიცობის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მისი აზრით, მონარქს უნდა დაეცვა კანონი და ადამიანის თავისუფლება, მაგრამ ძალაუფლება თავად უნდა შეენარჩუნებინა. მონტესკიე არ იყო აბსოლუტიზმის მომხრე, თუმცა კონსტიტუციურ მონარქიას საუკეთესო მოდელად მიიჩნევდა. მისი ცნობილი თეორია ხელისუფლების დანაწილების შესახებ (საკანონმდებლო, აღმასრულებელი, სასამართლო) სწორედ იმიტომ შეიქმნა, რომ მონარქის ძალაუფლება კანონით ყოფილიყო შეზღუდული და არა გაუქმებული. თომას ჰობსი, მიუხედავად იმისა, რომ უფრო ადრეული პერიოდის მოღვაწეა, იდეურად კვებავდა დისკუსიას მონარქიზმის შესახებ. ის ამბობდა, რომ ადამიანებს შორის „ყველას ომი ყველას წინააღმდეგ“ რომ არ დაწყებულიყო, საჭირო იყო ერთი ძლიერი მმართველი („ლევიათანი“), რომელსაც ხალხი საკუთარ უფლებებს უსაფრთხოების სანაცვლოდ გადასცემდა. მონარქიას ემხრობოდა ფიზიოკრატების სახელით ცნობილი ფრანგ ეკონომისტთა ჯგუფიც, მაგ. ფრანსუა კენე, რომლებიც თვლიდნენ, რომ მხოლოდ აბსოლუტურ მონარქს შეეძლო ეკონომიკური რეფორმების გატარება და ფეოდალური დაბრკოლებების მოხსნა თავისუფალი ვაჭრობისთვის. საპირისპიროდ, ჟან-ჟაკ რუსო იყო ის, ვინც რადიკალურად უარყო მონარქია და „სახალხო სუვერენიტეტის“ (პირდაპირი დემოკრატიის) იდეა წამოსწია.

სულხან-საბა ორბელიანის ხედვა „სიბრძნე სიცრუისაში“ საინტერესო პარალელს ქმნის ევროპულ განმანათლებლურ აბსოლუტიზმთან, თუმცა მას ქართული რეალობისთვის დამახასიათებელი სპეციფიკა აქვს. შევადაროთ საბასა და ევროპელი განმანათლებლების ხედვა რამდენიმე ძირითადი ასპექტის მიხედვით:

1. მონარქის როლი და „განათლებული მმართველი“

ევროპელი განმანათლებლები (მაგ. ვოლტერი): მიიჩნევდნენ, რომ მონარქი უნდა იყოს „ფილოსოფოსი ტახტზე“, რომელიც გონებაზე დაყრდნობით, ზემოდან ატარებს რეფორმებს ხალხის საკეთილდღეოდ. სულხან-საბასთან თხრობის ცენტრალური ფიგურა, ლეონი, არის სწორედ „განათლებული მმართველის“ ის ღვთისგან მოვლენილი აღმზრდელი, რომელიც საბოლოოდ იდეალურ და მოაზროვნე მმართველს ჩამოაყალიბებს ჯუმბერის სახით. საბას ხედვით, მეფობა არ არის მხოლოდ მემკვიდრეობითი უფლება; ეს არის ხელოვნება და მეცნიერება, რომელიც სწავლასა და გამოცდილებას საჭიროებს. ლეონი სწორედ განათლებისა და წიგნიერების წყალობით აღზრდის ასეთსავე ბრძენ მმართველს.

2. მრჩევლის ინსტიტუტი და კრიტიკა

ევროპული ხედვა: ფილოსოფოსი უნდა იყოს მონარქის მრჩეველი (მაგ. ვოლტერი და ფრიდრიხ დიდი). მმართველი უნდა უსმენდეს „გონების ხმას“. სულხან-საბა: კრებულში ვხედავთ ორგვარ მრჩეველს: სედრაქს (გამოცდილება, ტრადიცია) და რუქას (ცბიერება, უვიცობა). საბა გამოკვეთს, რომ მონარქის წარმატება დამოკიდებულია იმაზე, თუ ვის უსმენს ის. მეფე ფინეზი ხშირად უსუ-

სურია სწორი რჩევის გარეშე, რაც მიანიშნებს, რომ აბსოლუტური ძალაუფლება დამღუპველია, თუ მას სიბრძნე არ მართავს.

3. კანონიერება vs. ნება

მონტესკიე/ვოლტერი აქცენტს აკეთებდნენ კანონის უზენაესობაზე. მონარქი უნდა მართავდეს არა საკუთარი ხასიათის, არამედ დადგენილი წესების მიხედვით. სულხან-საბა იგავ-არაკებში (მაგ. „მოხერხებული არაბი“, „მეფე და მხატვარი“) ხშირად აკრიტიკებს უსამართლობას, ტირანიასა და თვითნებობას. მისი იდეალია მმართველი, რომელიც სამართლიანია. საბასთვის სამართლიანობა უფრო ზნეობრივი კატეგორიაა, ვიდრე მშრალი იურიდიული კანონი, რაც ქართული „დასტურლა-მალის“ ეპოქის სულისკვეთებას შეესაბამება.

4. პრაგმატიზმი და რეალიზმი

ევროპელი ფიზიოკრატები მონარქიას ხედავდნენ როგორც ინსტრუმენტს ეკონომიკური და სოციალური პროგრესისთვის. სულხან-საბას ხედვა უფრო დიდაქტიკურია. ის თვლის, რომ თუ მეფე იქნება განათლებული და ზნეობრივი, სახელმწიფოც აყვავდება. საბა არ მოითხოვს წყობილების შეცვლას (რესპუბლიკას), მას სურს არსებული სისტემის გაკეთილშობილება განათლების გზით.

ძირითადი განსხვავება: ევროპული განმანათლებლობა უფრო მეტად ორიენტირებული იყო სეკულარიზმსა და ინსტიტუციურ ცვლილებებზე მაშინ როცა სულხან-საბას „განმანათლებლობა“ ეყრდნობა ქრისტიანულ მორალს და პიროვნულ სათნოებებს. საბას „განმანათლებლობა“ უფ-რო ეთიკურია, ევროპული კი ინსტიტუციური. საბას სჯერა, რომ კარგი ადამიანი კარგ მეფობას ნიშ-ნავს, ხოლო ევროპელები (განსაკუთრებით გვიანდელ პერიოდში) თვლიდნენ, რომ სისტემა უნდა იყოს ისეთი, რომ ცუდმა ადამიანმაც ვერ შეძლოს ქვეყნის დაზიანება[სულხან-საბას პოლიტიკური ფილოსოფიის საუკეთესო გამოხატულებაა იგავ-არაკი „მეფე და მხატვარი“, რომელიც პირდაპირ ეხმიანება განმანათლებლური აბსოლუტიზმის მთავარ პრინციპს: მმართველის პასუხისმგებლობას კანონისა და სიმართლის წინაშე. მხატვარი მეფეს ხატავს ისეთს, როგორიც არის (ნაკლით), რაც სიმბოლურად ნიშნავს, რომ მონარქმა უნდა იცოდეს საკუთარი შეცდომები და არ იყოს გარემოცული მხოლოდ პირფერობით. ეს ემთხვევა ვოლტერის იდეას, რომ განათლებული მმართველი სიმართ-ლესა და გონიერებას უნდა ეყრდნობოდეს. ამგვარად, შედარებითი ანალიზი გვაჩვენებს მსგავსება განსხვავებას სულხან-საბასა და ევროპელი მოაზროვნეებს შორის: მმართველის იდეალი - ეთი-კა/სამართალი; განათლების მიზანი - ღვთაებრივი სიბრძნე+პრაგმატიზმი სიკეთის სამსახურში; მენიერული პროგრესი, გონების გათავისუფლება; ტირანიის პრევენცია - მორალური თვითკონტრო-ლი და სხვათა სმენის უნარი/ ხელისუფლების დანაწილება (მონტესკიე) და სამოქალაქო კონტ-რაქტი (ჰობსი/ლოკი); ხალხის როლი - ხალხი სამწყსოა, რომელსაც კარგი მწყემსი (მეფე) სჭირდება გადასარჩენად/ხალხი სუვერენიტეტის წყაროა, რომელსაც მონარქი მხოლოდ ემსახურება

განათლება, როგორც მართვის საფუძველი (პედაგოგიური ოპტიმიზმი)

ევროპელი განმანათლებლების მსგავსად, საბას სჯერა, რომ ადამიანის (და მით უმეტეს, მო-ნარქის) ბუნების შეცვლა სწორი აღზრდით არის შესაძლებელი. ტენდენცია: უფლისწულ ჯუმბერის სახე არის „ტაბულა რაზა“ (სუფთა დაფა), რომელზეც ლეონ მოძღვარი სიბრძნეს ტვიფრავს. ეს ემთხვევა ჯონ ლოკის იდეას, რომ განათლება აყალიბებს პიროვნებას. საბასთვის მეფე უნდა იყოს არა მხოლოდ მემკვიდრე, არამედ კვალიფიციური მმართველიც. მიუხედავად იმისა, რომ საბა სასულიერო პირია, მის იგავ-არაკებში პრობლემების გადაჭრის გზა ყოველთვის გონებაა და არა მისტიკა. რა ტენდენცია იკვეთება? ლეონიც და ჯუმბერიც დავებს წყვეტენ წინდახედულებით, ლო-გიკით, დაკვირვებითა და მახვილგონიერებით. ეს არის რაციონალიზმის ადრეული გამოვლინება - რწმენა იმისა, რომ სამყარო და სახელმწიფო მოწყობა გონიერ კანონებს უნდა ექვემდებარებოდეს. ამ აზრს ლოგიკურად ებმის ტირანიის კრიტიკა და ზომიერების შეგრძნება, როგორც საშუალება

სამეფოს ჰარმონიზაციისა, რაც, თავის მხრივ, კანონის გარეშე არ არსებობს. განმანათლებლური აბსოლუტიზმი გულისხმობდა მონარქს, რომელიც კანონს ექვემდებარება. იგავებში საბა ხშირად აშარჟებს მეფეებს, რომლებიც მხოლოდ საკუთარ ჟინს (ნება-სურვილს) მიჰყვებიან. მაგალითად, „მოხერხებული მსახური“ გვიჩვენებს, რომ მეფეც ადამიანია, შეიძლება შეცდეს და მას სიმართლის მთქმელი მრჩეველი სჭირდება. ეს არის ირიბი კრიტიკა იმ ეპოქის ქართული ფეოდალური ანარქიისა.

ენობრივი დემოკრატიზაცია: განმანათლებლობის ერთ-ერთი ნიშანია ცოდნის ხელმისაწვდომობა. საბასთანაც იკვეთება მკაფიო ტენდენცია: „სიბრძნე სიცრუისა“ დაწერილია მარტივი, ხალხური, ცოცხალი ენით. მანამდე არსებული რთული, მაღალფარდოვანი სტილის ნაცვლად, მან არჩია ენა, რომელიც ყველასთვის გასაგები იქნებოდა. ეს არის ინტელექტუალური ემანსიპაციის მცდელობა. შემთხვევითი არ არის, რომ სწორედ საბა არის ის მოაზროვნე, რომელიც ქართულ ლექსიკოგრაფიას უტოვებს ფუნდამენტურ ენციკლოპედიური სტატიებით გაჯერებულ ნაშრომს, რომელიც ერთდროულად განმარტებითი ლექსიკონიცაა, თარგმნითიც და ენციკლოპედიაც და თვისებრივად ენათესავება ევროპელი ენციკლოპედისტების ხედვას.

სამოქალაქო ეთიკა: საბას იგავ-არაკებში სიკეთე ხშირად გაიგივებულია საზოგადოებრივ სარგებელთან. იკვეთება ტენდენცია: ის აქებს შრომისმოყვარეობას, ერთგულებასა და პრაგმატიზმს. მისი გმირები წარმატებას აღწევენ არა ჯადოქრობით, არამედ გამჭრიახობით. ეს კი არის ბურჟუაზიული/განმანათლებლური ეთიკის საწყისი ელემენტები ფეოდალურ გარემოში.

იგავი „მეფე და მხატვარი“ სულხან-საბას პოლიტიკური ფილოსოფიის ქვაკუთხედია. მასში ყველაზე მკაფიოდ ჩანს ის განმანათლებლური ტენდენცია, რომელსაც მოგვიანებით ევროპელი მოაზროვნეები „სიმართლის ძალაუფლების პირისპირ დგომას“ უწოდებდნენ. დავაკვირდეთ იგავს განმანათლებლური აბსოლუტიზმის ჭრილში: 1. სიმართლე, როგორც მმართველის სარკე: იგავ-არაკში მეფე ცალთვალა და უსამართლოა; განმანათლებლური კავშირი: მხატვარი განასახიერებს „გონიერ მრჩეველს“. განმანათლებლური აბსოლუტიზმის იდეა სწორედ ისაა, რომ მმართველმა სიმართლე უნდა იცოდეს, მაგრამ ეს სიმართლე სახელმწიფოს ინტერესებს (პორტრეტის ღირსებას) უნდა ემსახურებოდეს. 2. კრიტიკული აზროვნება და ბრმა მორჩილება: საბა ამბობს, რომ მონარქი არ უნდა იყოს გარემოცული პირფერებით. მხატვრის შესაძლო დასჯა არის განმანათლებლური აქტი უარი თქვას ილუზიებზე. მმართველი, რომელიც იჯერებს ტყუილს საკუთარ თავზე, ვერ იქნება ეფექტური. ტოტალური და უფლებრივი უსამართლობის ფონზე ისმის კითხვა: სად არის ხსნა? პასუხი „ოქროს შუალედი“, ანუ რაციონალიზმია. მხატვრის გამოსავალი არის წმინდა წყლის რაციონალისტური მიდგომა. მან არც სიმართლე დაამახინჯა და არც მეფის ავტორიტეტს მიაყენა ჩრდილი. ეს არის პოლიტიკური პრაგმატიზმი, რომელიც დამახასიათებელი იყო ფრიდრიხ დიდისა თუ ეკატერინე II-ისთვის - ისინი ცდილობდნენ რეფორმების გატარებას ისე, რომ მონარქიის ძირეული საფუძვლები არ შეერყიათ. ამგვარად, საბას აზრით, ხელოვნება და ინტელექტი ხელისუფლების სამსახურში უნდა იყოს, რადგან ინტელექტს (მხატვრის მოხერხებულობას) შეუძლია ყველაზე რთული პოლიტიკური სიტუაციიდან გამოსავლის პოვნა. ეს არის საბას მთავარი გზავნილი: სიბრძნე უფრო ძლიერია, ვიდრე უხეში ძალა.

სულხან-საბას პოლიტიკური პრაგმატიზმი ყველაზე მკაფიოდ ლეონ მოძღვრის პერსონაჟში ვლინდება. თუ მხატვარი ამ პრაგმატიზმის ერთჯერად აქტს ახორციელებს, ლეონი მას სისტემურ, „განმანათლებლურ“ სახეს აძლევს.

ლეონ მოძღვრის პრაგმატიზმის ძირითადი შტრიხს ქმნის ცოდნა, როგორც იარაღი: ლეონისთვის განათლება არ არის მხოლოდ თეორიული სიბრძნე. ეს არის პრაქტიკული უნარი, მართო სახელმწიფო, ამოიცნო მტერი და მოყვარე. მისი სწავლება მიმართულია იქით, რომ უფლისწული

გახდეს ეფექტური მმართველი და არა მხოლოდ „კეთილი პიროვნება“. მოქნილობა და გამჭრიახობა: ლეონი უფლისწულს ასწავლის, რომ სიმართლე ყოველთვის პირდაპირი არ არის (ისევე როგორც მხატვრის პორტრეტი). საჭიროა დროსა და გარემოებაზე მორგება. ეს არის ის „პოლიტიკური გონიერება“, რასაც ევროპელი განმანათლებლები (მაგ. ფრიდრიხ დიდი) „სახელმწიფო აუცილებლობას“ უწოდებდნენ. აღზრდის ექსპერიმენტული მეთოდი იმპლემენტირებულია ლეონის მხატვრულ სახეში. ის უფლისწულს არ აიძულებს წიგნების დაზეპირებას, თუმცა აიძულებს იფიქროს და იპოვოს გამოსავალი რთული სიტუაციებიდან. ეს არის განმანათლებლური პედაგოგიკის საწყისი - სწავლა გამოცდილებით, ერთგვარი ემპირიზმი. ლეონი (პრაგმატიზმი) და რუქა (ცბიერება): ამ ასპექტით საბა ძალიან საინტერესო ზღვარს ავლებს: ლეონის პრაგმატიზმი ემსახურება საერთო სიკეთეს, სახელმწიფოს სიმტკიცეს და სამართლიანობას. მისი „ხერხები“ მიმართულია აღმშენებლობისკენ. რუქას ცბიერება (სიცრუე) კი მხოლოდ პირადი სარგებლისთვის, სხვის დასაზიანებლად და არევ-დარევისთვისაა. ის არის ანტი-განმანათლებელი, მცოდნე, მაგრამ არა სიკეთეზე დაშენებული, ამიტომაც მიმართავს ,,ფუნქციურ უნაყოფობას“ (საჭურისი რუქას სახეს), როგორც იდეის ხორცშესხმის საშუალებას. ბოროტება, რომელიც პოლიტიკურ ინტრიგას იყენებს ნგრევისთვის.

ამრიგად, ლეონი არის იმ განმანათლებლური აბსოლუტიზმის იდეოლოგი, რომელსაც საბა საქართველოში ნატრობდა: მმართველი, რომელიც ეყრდნობა გონებას და არა ინსტინქტებს. ესთეტიკა აქ არა მხოლოდ მხატვრული, არამედ სტრატეგიული პოლიტიკური ინსტრუმენტია. ალეგორიული პერსონაჟები, იგავ-არაკები და სარკასტული მიდგომები ქმნიან ინტელექტუალურ ნარატივს, სადაც მკითხველი ითვისებს არა მხოლოდ ზნეობრივ, არამედ სახელმწიფოებრივ პრინციპებს. ასეთია მაგალითი იმ გზისა, რომელსაც სულხან-საბა ადგენს: მოქალაქის აღზრდა + სახელმწიფოებრივი ჰარმონია + ზნეობრივი მიდგომა და კულტურული სახე.

სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“ წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე სიღრმისეულ ინტელექტუალურ ტექსტს ქართული პოლიტიკურ-კულტურული აზროვნების ისტორიაში, რომელიც აერთიანებს ადგილობრივ ტრადიციებსა და ევროპული განმანათლებლობის პრინციპებს. სულხან-საბას სახელმწიფოებრივი ხედვა, ალეგორიული სტრუქტურის, იგავ-არაკებისა და ზნეობრივი მაგალითების საშუალებით, გვაძლევს განათლებული აბსოლუტიზმის იდეის ადაპტირებულ ვერსიას, სადაც მონარქი განათლებულია, მოქალაქე აღზრდილია, ხოლო სახელმწიფო ინტერესი - უზენაესი, მაგრამ ზნეობრივად და ჰუმანისტურად გამართული. ევროპული პარალელების გათვალისწინებით, ვხედავთ, რომ სულხან-საბა აერთიანებს მონარქიის ძალაუფლებას, მოქალაქის ზნეობრივ აღზრდას და სახელმწიფო სტრუქტურების ფუნქციონირებას, რაც ქმნის სინთეზურ, ჰარმონიულ მოდელს, რომელიც ადაპტირებულია ქართულ კულტურულ კონტექსტში. ტექსტში გამოყენებული ალეგორია, იუმორი, ირონია და პარადოქსი აძლევს შესაძლებლობას იდეური და პრაქტიკული საფრთხეების ვიზუალიზაციით გაანალიზდეს ჰარმონიის მიღწევის გზები. სტატიამ აჩვენა, რომ სულხან-საბა არ იყო მხოლოდ მწერალი ან სწავლული, არამედ ფილოსოფოსი, რეფორმატორი და პოლიტიკური მოაზროვნე, რომლის ნაშრომებს მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვთ ქართული სახელმწიფოებრივი აზროვნების განვითარებაში, ახლებურად ინტეგრირებს ევროპულ იდეებს და ქმნის უნიკალურ კულტურულ ჰიბრიდს აღმოსავლური და დასავლური ტრადიციების შერწყმით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

Frederick II, King of Prussia. (1983). Political writings of Frederick the Great (H. W. Smyser, Ed.). Hackett Publishing.

Montesquieu, C. de. (1989). The spirit of the laws (A. Cohler, B. Miller, & H. Stone, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1748)

Orbeliani, S.-S. (1928). Sibrdzne-sicruisa [The wisdom of fiction] (G. Leonidze, Ed.). Shroma.

Outram, D. (2013). The Enlightenment (3rd ed.). Cambridge University Press.

Porter, R. (2001). Enlightenment: Britain and the creation of the modern world. Penguin Books.

Riley, P. (1997). The humanist tradition in Georgian thought. Universal.

Shota Rustavelis sakhelobis qartuli literaturis instituti. (2010). XVI-XVIII saukuneebis qartuli literatura [Georgian literature of the 16th-18th centuries]. TSU. https://literaturatmcodneoba.tsu.ge/files/saxelmzgvanelo/XVI-XVII%20ss.%20-%20qartuli.pdf

Voltaire. (1994). Candide, or optimism (R. H. Brissenden, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1759).